

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2018

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2018

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2019

Redaktion: Caroline E. Larsen og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels Provstgaard sammen med
sin fuglesamling. Fotoet fik Ringkøbing-Skjern
Museum i forbindelse med istandsættelse og
genåbning af Provstgaards Hus. Læs mere
om Provstgaards Hus på side 76 og 84.

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 260g

Tryk: PE Offset, Varde

ISBN 978-87-93713-09-3

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til endnu en udgave af *opdatering*, den fælles årbog for Ringkøbing-Skjern Museum og Vardemuseerne. Årbogen er som altid et forsøg på at fastholde noget af alt det, som er sket på de to museer i det forløbne år. Nogle år har vi prøvet at lægge et tema for årbogen. For det meste er den eneste røde tråd dog de enkelte skribenters lyst til at fortælle om deres opdagelser og oplevelser, om fund og fortidsminder og om dramatiske, stille, rørende eller overraskende historier, der dukker ud af museumsarbejdet. Og fortællelysten er heldigvis stor på de to museer. Så derfor kommer vi også i år vidt omkring. Fra arkæologiske detektorfund over Ringkøbings middelalder og lensafløsningen i Vestjylland og historier om de tyske flygtninge i Danmark efter Anden Verdenskrig til restaureringen og genåbningen af Provstgaards Hus i Skjern Enge og børns oplevelser i Tirpitz. For ikke at glemme beretningerne fra museumsforeningerne og oversigten over de arkæologiske

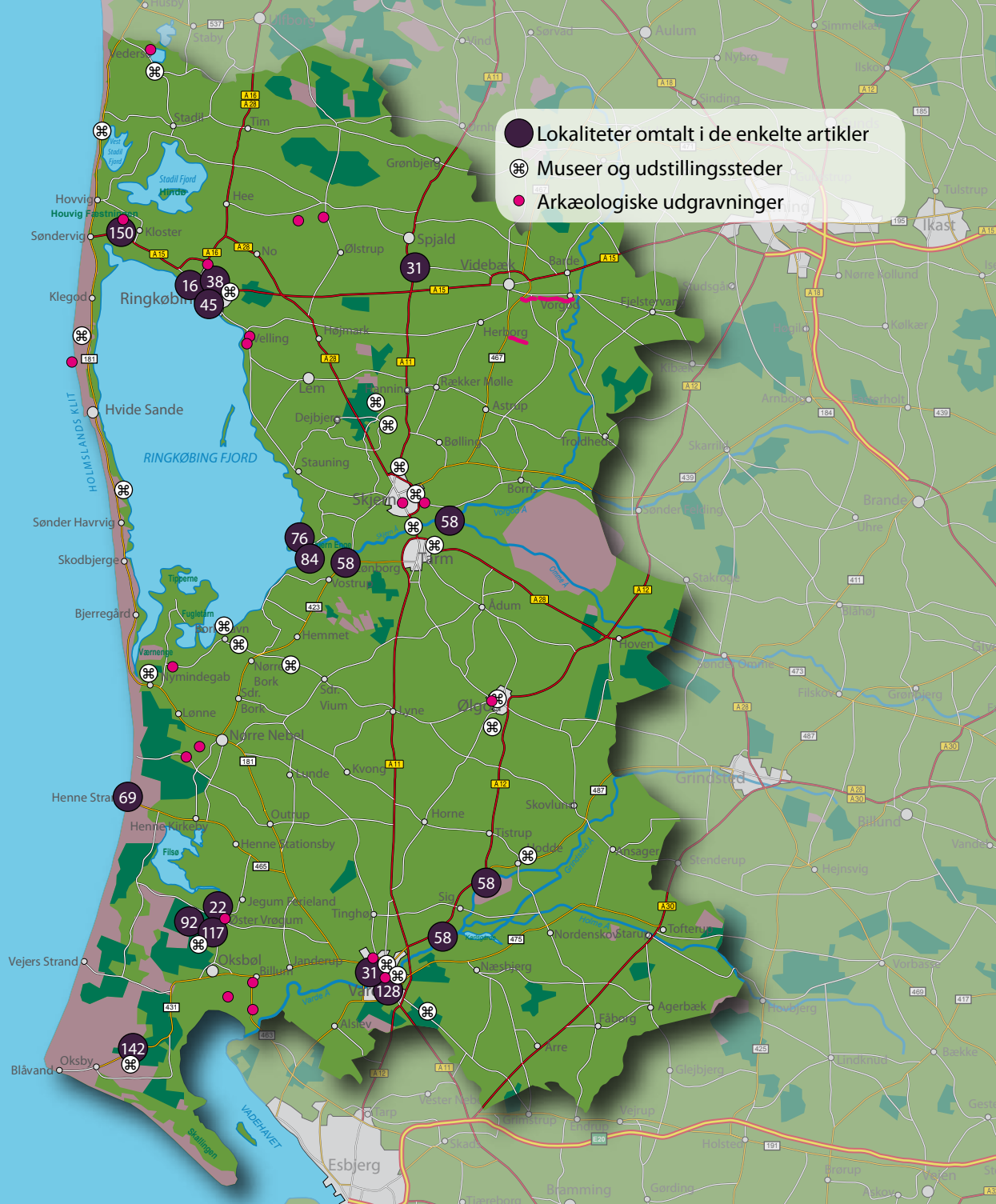
udgravninger i løbet af året. Man fornemmer forhåbentlig både bredden og det store omfang af det arbejde, de to museers medarbejdere har præsteret – igen.

Med til travlheden hører, at begge museer – trods den rekordvarme sommer – satte besøgsrekord. For første gang nogen sinde nåede vi nu meget tæt på 500.000 gæster til sammen.

Midt i denne på alle måder rekordsommer valgte Kim Clausen at træde tilbage efter 43 år som direktør for Ringkøbing-Skjern Museum. Da Kim Clausen i 1975 kom til det lille Skjern Museum, holdt han det søndagsåbent for i alt 300 gæster det første år. Inden han gik af som direktør for det fusionerede Ringkøbing-Skjern Museum rundede gæstetallet 216.000 på 14 besøgssteder. Det er umuligt at nævne alle meritterne gennem så mange års museumsvirke, ligesom en enkelt årbog som denne på ingen måde kan rumme et helt års arbejde på de to vestjyske museer.

God læselyst

Mette Bjerrum Jensen og Claus Kjeld Jensen

Indhold

6	Museumsforeningernes årsberetninger	76	Brødrene i Provstgaards Hus
<i>Af Caroline E. Larsen</i>
16	Karen fik genoplivet det lokalhistoriske arkiv
<i>Af Annette Holm</i>	84	Provstgaards Hus – bygningshistorie og istandsættelse
<i>Af Steffen M. Søndergaard, arkitekt MAA</i>
19	Årets gang i ArkVest
<i>Af Lene B. Frandsen & Poul Krogh Jørgensen</i>	92	At vinde freden – mellem nazisme og demokrati
<i>Af John V. Jensen</i>
22	Landskabet fortæller
<i>Af Karen Bjelke Fisker & Stina Trolldoft Andresen</i>	117	Frygten for de tyske kvinder
<i>Af Maria Nygaard Madsen</i>
31	Den magiske middelalder
<i>Af Rachel Facius Andersen</i>	128	Blåt til inspiration
<i>Af John V. Jensen</i>
38	Arkæologiske spor fra det ældste Ringkøbing
<i>Af Jens Aarup Jensen</i>	142	Who let the kids out?
<i>Af Pernille Ø. Sørensen</i>
45	Grønnegade i gamle fotografier
<i>Af Christian Ringskou</i>	150	Danmarks største dronfoto
<i>Af Torben Egeberg</i>
58	Lensafløsningen i Vestjylland
<i>Af Mikael Frausing</i>	156	Årets udgravninger
<i>Af arkæologerne i ArkVest</i>
69	Epervier – en vestjysk stranding
<i>Af Lene Nygaard Hansen</i>	176	Tidstavle

At vinde freden – mellem nazisme og demokrati – om skole- og undervisningsarbejdet blandt de tyske flygtninge i Danmark 1945-49

Af John V. Jensen

For Oplysningsvirksomheden gælder i det hele taget, at der skal fares med Lempe; men saa har man til Gengæld Muligheden for at gøre disse Mennesker til Medarbejdere i et demokratisk Europa. Lykkes det, har Skolens Folk deres store Part af Æren.¹

Sådan skrev daværende kommunelærer og daglig leder af undervisningen i Kløvermarkslejren på Amager Claus Moldt i 1946 om skole- og oplysningsarbejdet i de tyske flygtningelejre efter besættelsen. Hermed rejste han et centralt spørgsmål, nemlig hvordan danskerne kunne medvirke til at vinde freden og skabe et fredeligt og demokratisk Europa?

Ét var, at krigen var vundet på slagmarken, et andet var, at regimets løgne og propaganda og meget mere stadig sad i hovedet på de fleste tyskere. Den nazistiske ensretning og totalitære verdensanskuelse forsvandt ikke blot, fordi Hitler-regimet var styrtet. Opgaven med at opbygge et fredeligt og demokratisk Tyskland lå først og fremmest i hænderne på krigens sejrherre, dvs. amerikanerne, briterne, russerne og franskmændene. Som naboland til det slagne Nazi-Tyskland havde Danmark dog også rigtig mange gode grunde til at interessere sig for den fremtidige udvikling i et nyt Tyskland.

På et ganske bestemt punkt fik Danmark en enestående chance for at gøre en forskel, nemlig i de mange hundrede forlægninger (lejre) med de mere end 200.000 civile tyske flygtninge, der kom i dansk varetægt umiddelbart

efter befrielsen, og hvoraf mere end 50.000 var børn i den skolepligtige alder. Her kunne danskerne bidrage til at få rykket nazismen op ved rode og udrydde de nazistiske løgne og "gøre disse Mennesker til Medarbejdere i et demokratisk Europa", for nu igen at citere Moldt. Opgaven var dog mere kompliceret og mindre lineær, end det kan tage sig ud mange år senere. Der lå ikke en drejebog klar, og spørgsmålene var mange flere end svarene.

I det følgende undersøger jeg, hvordan de danske myndigheder tog udfordringen op i forsøget på at påvirke de skolepligtige børn i flygtningelejrene, og hvilke forestillinger og strategier de danske myndigheder havde i forhold til denne opgave?

Udforskningen af undervisnings- og oplysningsarbejdet i tyske flygtningelejre i Danmark er ikke et område, som hidtil har været genstand for særlig interesse. Tidligst blev der i Flygtningeadministrationens såkaldte "Hvidbog" fra 1950 *Flygtninge i Danmark 1945-49* redegjort for undervisnings- og oplysningsarbejdet blandt de tyske flygtninge. Mange år senere behandlede Henrik Havrehed emnet i sin disputats, *De tyske flygtninge i Danmark 1945-49*, der udkom i 1987. Og senest har Ellen Nørgaard ganske kortfattet behandlet emnet i Dansk Skolehistories fjerde bind fra 2014. Emnet påkalder sig imidlertid ny bevågenhed, fordi nutidige problemstillinger eksempelvis omkring re-socialisering af bandemedlemmer eller forhenværende

De danske myndigheder stod over for en stor opgave med at gøre flygtningebørnene til "medarbejdere i et demokratisk Europa". Omkring 50-60.000 tyske børn i skolealderen kom til Danmark med flygtningestrømmene. I Oksbøllejren var omkring 7700 af de 35.000 indbyggere i den skolepligtige alder fra 6-14 år. Fotos: Frihedsmuseets fotoarkiv.

ISIS-krigere har betydet en fornyet interesse for, hvilken rolle undervisning og demokratioplysning spiller for udviklingen af demokratiske borgere. Og netop her gjorde de danske myndigheder sig i årene efter befrielsen nogle vigtige erfaringer i forhold til, hvad man kunne stille op med tidligere indbyggere fra Hitlers Tredje Rige – et af verdenshistoriens måske mest uhyggelige militaristiske diktaturer. Erfaringer, det vil være interessant at se nærmere på.

Artiklen er i øvrigt et pilotprojekt i forhold til en kommende større undersøgelse af undervisnings- og oplysningsarbejdet i de tyske flygtningelejre 1945-49 med den foreløbige arbejdstitel: "Hvordan vinder man freden?"

Flugt og skolegang i et fremmed land

Hundrede tusinder af tyske børn fik deres skolegang afbrudt i krigens sidste år. Flugten fra de tyske østområder tog sin begyndelse i januar 1945 og sendte store flygtningestrømme mod vest. For omkring 50.000-60.000 børn

i skolealderen endte en farefuld evakuering eller flugt i Danmark. De første ankom i februar 1945 og de sidste lige op til befrielsen den 5. maj 1945. Krigen havde allerede inden da sat sit præg på hverdagen for de mange tyske skolebørn, som fx på Humboldt-skolen i Berlin, der allerede i 1943 pga. de tiltagende luftbombardementer af tyske storbyer, var blevet flyttet til det mere fredelige Binz på Rügen som en del af den såkaldte *Kinderlandverschickung* (KLV), der gik ud på, at børn blev evakueret til luftsikre områder. Omkring 2.000.000 børn blev på den måde overflyttet til KLV-lejre udenfor storbyerne.

Men krigen rykkede tættere på, og hverken Rügen eller Binz forblev sikre, hvorfor drengeskolen igen blev evakueret i begyndelsen af april 1945. Denne gang til Fredericia og siden til Oksbøllejren, hvor skolen fortsatte med både lærere og omkring 180 elever, for så længe Danmark endnu var besat, sørgede den tyske værnemagt for indkvartering, kost og logi. Flere af Humboldt-skolens elever, som dengang var i alderen 14-16 år, fortæller samstemmende,

Som en del af den såkaldte Kinderlandverschickung evakueredes tyske skoleelever fra byerne. Her er det Humboldt-skolen fra Berlin på vej fra Binz til Fredericia. Efter befrielsen havnede drengeskolen i Oksbøllejren. Privateje.

at de i den korte tid i Fredericia fik militærtræning i stedet for skoleundervisning. Efter at Humboldt-skolen blev flyttet til Oksbøllejren, genoptoges undervisningen, og den fortsatte i de følgende næsten to år, hvor lærerne – ud over at stable en undervisning på benene – også i en vis udstrækning måtte påtage sig forælderrollen overfor skolens elever, der alle havde mistet kontakten til deres familier under krig og flugt.

De mange tyske flygtninge i den skolepligtige alder betød, at der allerede inden kapitulationen på tysk initiativ var igangsat undervisning i en del af de tyske forlægninger over hele landet. I hovedparten af forlægningerne fandt der dog slet ingen undervisning sted.² "De tyske myndigheder havde i marts og april måned 1945 andet at tænke på", som leder af Undervisningsudvalget, skoleinspektør Christian Warncke senere lidt ironisk udtrykte det.³ Den undervisning, som ikke desto mindre fandt sted i de tyske flygtningelejre indtil befrielsen, blev varetaget af flygtninge med en læreruddannelse eller af andre, der var i stand

til det. Derfor varierede den naturligvis fra forlægning til forlægning og var afhængig af sammensætningen i de enkelte lejre og den tilstand, lejrens beboere befandt sig i oven på flugten. Var der overhovedet lærere eller andre i forlægningen eller lejren, der kunne påtage sig at undervise? Jo mindre lejre, jo mindre var sandsynligheden for, at det var muligt at undervise børnene. Når det kom til undervisningsmaterialer, måtte de tyske lærerkræfter klare sig med de få og tilfældige bøger, der var medtaget på flugten, men bøgerne var naturligvis gennemsyret af den nazistiske ideologi helt ned til ABC'en og de elementære regnebøger.

Generelt er kendskabet til undervisningssituationen for flygtningene i den første tid i Danmark frem mod befrielsen ret sparsomt og findes først og fremmest i dagbøger og beretninger skrevet af flygtningene selv.

Alt ændrede sig med et slag ved befrielsen den 4.-5. maj 1945. Over hele landet befandt der sig tyske flygtninge, men hvem havde nu ansvaret for de mange tyske flygtningebørn og den undervisning, de som børn havde krav på?

Det var der næppe mange danskere, der tænkte ret meget på ved befrielsen, snarere var spørgsmålet, om demokratisering og undervisning af tyske flygtninge overhovedet var et dansk problem?

Ikke et dansk problem

Med den tyske kapitulation den 5. maj 1945 ændrede forholdene sig for flygtningene. Først overskyggede den danske glædesrus alt andet, fordi besættelsesmagten i løbet af nogle få dage forlod landet. Fra dansk side ventede man nu blot på, at de mere end 200.000 civile tyske flygtninge ligeledes forlod landet, og derfor foretog de danske myndigheder sig kun det allermest nødvendige, såsom at sørge for forplejning. Ingen myndigheder foretog sig noget, når det gjaldt oplysning og skoleundervisning, fordi man ventede, at problemet ville løse sig selv med flygtningenes

snarlige hjemsendelse.⁴ En hjemsendelse alle troede lå lige om hjørnet, hvilket også den øverstbefalende for de britiske befrielsesstyrker i Danmark general Richard Henry Dewing (1891-1981) gav indtryk af i landets aviser, nemlig at flygtningene naturligvis snarest måtte vende tilbage til Tyskland. Men hvornår det skulle ske, var endnu den 7. maj 1945 uvist, for forholdene i Tyskland skulle først bedres: "man kan jo ikke bare lade dem marchere til Tyskland, fordi der er mange Kvinder og Børn imellem tilligemed mange syge, som maa behandles paa Hospitaller", udtalte den britiske general til den danske presse. En måneds tid senere forlød det ifølge offentlige prognoser, at der ville gå 2-3 måneder inden de tyske flygtninge var ude af landet.⁵ Tidshorizonten syntes overskuelig, og derfor fortsattes undervisningen fra befrielsen og henover sommeren 1945 som før befrielsen, dvs. uden systematisk opsyn fra dansk side. I nogle tilfælde skred den danske modstandsbevægelse ind over for brugen af nazistiske lærebøger, andre steder fjernede de tyske lærere selv de mest anstødelige ting, og ellers bestod udfordringerne i mangel på lærebøger, papir og blyanter etc.⁶ De danske myndigheder afventede blot begivenhedernes gang.

Den 24. juli 1945 fik de danske myndigheder den, set med danske (og tyske) øjne, nedslående besked fra briterne, at de tyske flygtninge ikke uden videre kunne sendes tilbage til Tyskland, men at de i hvert fald skulle blive i landet vinteren over.⁷ Herefter kunne en decideret undervisningspolitik eller -strategi i forhold til flygtningene ikke længere siddes overhørig.

Der findes i det eksisterende kildemateriale ikke mange overvejelser omkring oplysnings- og undervisningssituationen i perioden fra befrielsen til efteråret 1945, og hovedårsagen hertil er ganske enkelt, at der ikke skete noget. I den fire sider lange *Instruks for Lejrlederen i de tyske Flygtningelejre*, der blev udgivet og udsendt af Arbejds- og Socialministeriet til alle lejrledere i juli 1945, beskrives en lang række forhold så som forplejning, sygdom, beslaglæggelse og adgang til lejrene osv. Til gengæld glimrer

al omtale af børn og undervisning fuldstændigt ved sit fravær.⁸ Dog omtaler både Claus Moldt og Chr. Warncke i deres beretninger, at det i juli 1945 blev bestemt, at de danske lejrledere skulle sørge for mindst seks timers daglig leg eller undervisning til børnene, men begge syntes enige om, at det var en bestemmelse, som de daværende forhold gjorde det svært at efterleve.⁹

Den 24. juli 1945 fik de danske myndigheder besked om, at de tyske flygtninge skulle forblive i Danmark vinteren over. Her ses den øverstbefalende for de britiske styrker i Danmark general Dewing i midten af billedet og til højre for ham feltmarskal Montgomery. Foto: Frihedsmuseets fotoarkiv.

I et foredrag holdt i Studenterforeningen i København i efteråret 1945 redegjorde Flygtningeadministrationens nyudnævnte chef, Johannes Kjærbøl (1885-1973), for den første tid. I sin tale løftede han også sløret for, hvorfor undervisning og oplysning ikke havde spillet en rolle i begyndelsen. Allerede kort efter kapitulationen (inden oprettelsen af Flygtningeadministrationen i september 1945 havde fået overdraget ansvaret for de tyske flygtninge) havde enkeltpersoner blandt danskere, tyske emigranter såvel som forskellige institutioner rettet henvendelse til Arbejds- og Socialministeriet med ønske om at tage opgaven om oplysningsarbejdet i flygtningelejrene op. Men de danske myndigheder havde dengang, ifølge Kjærbøl, tøvet, ud fra den antagelse, at da

vi dengang regnede med at blive af med Flygtningene inden for en kortere Tid, fandt vi det ubetænkeligt at skyde Spørgsmaalet om Oplysningsarbejdet blandt Flygtningene, der jo i Forhold til de øjeblikkelige materielle Krav maatte komme i anden Række, noget i Baggrunden.¹⁰

Nogle af de henvendelser, som Kjærbøl sigtede til, kom også fra indflydelsesrige folk, blandt andre minister i befrielsesregeringen Frode Jakobsen, der skrev til sin ministerkollega Hans Hedtoft i Arbejds- og Socialministeriet allerede den 3. juni 1945, fordi han fra flere sider var blevet gjort opmærksom på, at der burde iværksættes et oplysningsarbejde over for de civile flygtninge,

inden de om forhaabentlig ikke alt for mange Maaneder sendes tilbage til Tyskland. [...] Det er ikke min tanke at foreslaa Propaganda, men der maa en nøgtern Oplysning til, først og fremmest en saglig Udredning om Danmark/Tyskland i Besættelsestiden, derefter maaske en klar Tilkendegivelse af dansk Befolknings Standpunkter til Demokrati og Nazisme.¹¹

Helt fra begyndelsen var der altså røster fremme, der klart så, at der lå en opgave med at få påbegyndt en genopdragelses- eller omsindelsesproces blandt de tyske flygtninge. En anden af disse organisationer var *De antinazistiske tyske Organisationers Flygtningeudvalg*, som i juli påpegede, at et oplysnings- og skolingsarbejde var nødvendigt og

henledte Arbejds- og socialministerens opmærksomhed på, at der rundt om i flygtningelejrene sad mange nationalsocialister, som forsøgte at undertrykke enhver demokratisk, antinazistisk rørelse blandt flygtninge, og derfor burde der gøres noget med det samme.

Vi [anser] det for absolut nødvendigt, at man muliggør en positiv Indstilling af alle antinazistisk og demokratisk indstillede Flygtninge. Netop i Øjeblikket befinder de sig i en saadan sjælelig modtagelig Tilstand, som maa benyttes til at gøre dem begribelig, hvorledes Verden tænker om det tyske Folk, saaledes at de kan forstaa Verdens Dom og ud fra denne Erkendelse kan blive opdraget til en ny Ansvarsbevidsthed, [og at] et Oplysnings- og Skolingsarbejde blandt Flygtningene er meget paakrævet og af allerstørste Betydning.¹²

Noget tyder dog på, at antinazisterne på eget initiativ fik iværksat et oplysnings- og skolingsarbejde på et tidligt tidspunkt, dog kun i et meget beskedent omfang.¹³ Midt i august kunne organisationen i hvert fald fortælle, at man havde fundet antinazistiske lærere, der havde taget kontakt med *Frit Danmarks Lærergruppe* og desuden taget fat på udarbejdelsen af en ny ABC og læsehæfter.¹⁴

Politisk propaganda eller ej? Reelt var det nærmest identiske ideer, Flygtningeadministrationen senere arbejdede videre med, med udarbejdelsen af nye undervisningsmaterialer. Samtidig er der også et sammenfald mellem nogle af personerne bag de tyske antinazister bl.a., Hans Sievers, Walter Schulze og Karl Rowold, der alle kom til at spille en central rolle i flygtningearbejdet.¹⁵

Ikke desto mindre sad de danske myndigheder disse velmente og relevante henvendelser stort set overhørig, og da Kjærbøl i efteråret 1945 orienterede om oplysningsarbejdet, lod han skinne igennem, at en del af de modtagne henvendelser dengang havde haft en mere eller mindre politisk baggrund. Da de allierede, igen ifølge Kjærbøl, ligeledes fra første færd ganske klart havde tilkendegivet, at de ikke ville tolerere politisk propaganda inden for lejrene, havde de danske myndigheder valgt at se tiden an.¹⁶

Lektor Einar Matthiesen, der blev medlem af Flygtningeadministrationens nyoprettede undervisningsudvalg og

en af tilrettelæggerne af børneundervisningen, erindrede senere, at de danske myndigheder henover befrielsessommeren ikke havde været særligt interesserede i forholdene omkring undervisning og oplysning, og den danske befolkning var, som han udtrykte det: "fuldstændigt negativt indstillet paa dette Punkt."¹⁷

Reelt var der altså flere grunde til, at Arbejds- og Socialministeriet og siden hen Flygtningeadministrationen havde tøvet med at igangsætte et oplysnings- og et undervisningsarbejde. For det første, at myndighederne i juli og august 1945 dels afventede begivenhederne, dels ikke havde en undervisnings- og oplysningsstrategi. For det andet, at myndighederne var tilbageholdende med indblanding udefra, og for det tredje, som det også fremgår af den eksisterende korrespondance, at myndighederne også var bekymrede for, hvorvidt den danske befolkning ville kunne forstå, at det skulle være nødvendigt at sørge for, at de mange flygtninge kom ud af det åndelige tomrum, som mange af dem befandt sig i.¹⁸

På det omtalte møde i Studenterforeningen fortalte Kjærbøl også, at det eneste, som Arbejds- og Socialministeriet reelt havde foretaget sig før den 24. juli 1945 var, at ministeriet den 7. juli havde anmodet om oplysninger fra de allierede myndigheder omkring deres syn på spørgsmålet samt eventuelt at få stillet et oplysningsmateriale, som anvendtes af de allierede i Tyskland, til rådighed.¹⁹

Udviklingen i Tyskland havde dog betydet, at de tyske flygtninges ophold ville blive langvarigt, og derfor vurderede Kjærbøl, at det ikke ville være tilrådeligt fortsat at lade flygtningene sidde ledige hen i uvished omkring det, der var foregået. Han understregede situationens alvor med disse ord:

Lediggangen og Uvidenheden er til stede blandt et Klientel, der ikke alene er blevet holdt i Uvidenhed gennem en Aarrække, men som tillige har modtaget en Vranglære gennem længere tid.²⁰

I september 1945 blev Flygtningeadministrationen etableret, og da der i november 1945 udsendtes en revideret

Et af de tyske flygtningebørn hilser ærbødigt på chefen for den danske flygtningeadministration Johannes Kjærbøl. Foto: Frihedsmuseets fotoarkiv.

Instruks til lejrlederne, var undervisnings- og oplysningsarbejdet blandt flygtningene kommet med på listen under punkt 20, og af den nye instruks fremgik det også, at flygtningene selv skulle stå for undervisningen.²¹ Inden da havde Kjærbøl adskilt undervisningen af de skolepligtige børn fra kultur- og oplysningsarbejdet, der blev rettet mod unge og voksne, og hvor det første altså skulle løses af flygtningene selv, skulle det sidstnævnte løses ved hjælp af danske aktører.²²

Overordnet set var der altså fra begyndelsen ingen dansk omsindelses- eller undervisningsstrategi for de tyske flygtninge i de første måneder efter befrielsen. Kjærbøls egne taler, såvel som det øvrige kildemateriale, viser åbenlyst, at undervisning og en eventuel demokratisk "genopdragelse" af de tyske flygtninge helt frem til omkring oktober 1945 de facto ikke blev set som de danske myndigheders problem, til trods for at disse var blevet gjort opmærksom på det helt fra begyndelsen.

Havde de danske myndigheder kunnet eksportere problemerne tilbage til Tyskland og overladt afnazificeringen til de allierede, havde man gjort det. Udviklingen blev anderledes end forventet, og de danske myndigheder blev nødt til at ændre den udstukne kurs.

Goebbelsk propaganda og tilbagestående nazister

Oprettelsen af Flygtningeadministrationen i begyndelsen af september 1945 blev utvivlsomt et vendepunkt. Da førømtalte lektor Matthiesen orienterede flygtningeinspektørerne på et møde i februar 1946, fortalte han om det hidtidige undervisningsarbejde blandt flygtningebørnene i alderen 6-14 år og understregede de store vanskeligheder, som stadig prægede undervisningsarbejdet og især skyldtes, at arbejdet var kommet så sent i gang. "Først da det blev klart, at dette [hjemsendelse] var udelukket begyndte man [fra dansk side] at interessere sig for Undervisningsproblemet", fortalte han.²³

På det omtalte møde i Studenterforeningen i efteråret 1945 redegjorde Kjærbøl selv for planerne på undervisnings- og oplysningsområdet i de tyske flygtningelejre. Således ville området komme til at stå under dansk ledelse og kontrol og skulle baseres på et demokratisk, men politisk neutralt grundlag, og som sit mål have fjernelsen af enhver form for nazistisk og militærisk indflydelse i lejrene.²⁴ Endnu i efteråret 1945 udtrykte Kjærbøl sine forbehold i forhold til, hvorvidt dette kunne nås fuldt ud. Han fremhævede:

Vi vil ved Tilrettelæggelsen af Arbejdet stile kraftigt mod dette Maal. Naar jeg siger "kraftigt" mener jeg, at vi vil sikre os antinazistiske Lærerkrafter og Lærebøger, men ikke at vi vil fare haardt frem med Propaganda mod Nazismen og en forherligelse af Demokratiet. Man maa gaa frem med Varsomhed for, at ikke Flygtningene, der for Størstedelen er ganske utrænede med selvstændig Tænkning og staar fremmede overfor de Idealer, der for os er medfødte, skal reagere imod vore Bestræbelser og opfatte dem som Goebbelsk Propaganda.²⁵

Kommunelærer og daglig leder af undervisningen i Kløvermarkslejren på Amager, Claus Moldt (1899-1986). I Kløvermarkslejren var der omkring 4500 skolebørn og 8-900 børn i lejrens børnehaver. Foto: Havreheds arkiv.

Undervisningen skulle være demokratisk, hed det sig, men samtidig ville Kjærbøl udgå politisk agitation i lejerne, vel først og fremmest kommunistisk. Udtalelsen er endvidere interessant med understregningen af, at Flygtninge-administrationens tilgang til afnazificeringen skulle være "blød" ud fra devisen, at en hårdere tilgang sandsynligvis blot ville skabe uheldige modreaktioner. Af talen ses også den gennemgående vurdering af flygtningenes generelle intellektuelle niveau, nemlig at de tyskere, der var kommet til Danmark med flygtningestrømmen, fortrinsvis var bønder uden boglig uddannelse.

Samme iagttagelse finder man også hos tidligere omtalte Claus Moldt, der omkring årsskiftet 1945-46 skrev i sin artikel "Skolen og Flygtningene":

Det faguddannede Lærerpersonele blandt de tyske Flygtninge var faatalligt, og naturligt nok var det fortrinsvis kun gamle Lærere, der var i Lejerne, men heller ikke Lærere var der mange af. I det hele taget er Intelligensen faatalligt repræsenteret. Højest sandsynligt har dens Forbindelser, især politiske været saa gode, at de har haft Mulighed for at bringe sig i Sikkerhed, inden den store Flygtningestrøm satte ind.²⁶

En endnu mere direkte vurdering af de tyske flygtninge og deres kundskaber eller mangel på samme finder vi i et foredrag holdt i 1946 af Niels Rickelt, der selv var født i Tyskland, men blev tilknyttet Flygtningeadministrationen som bibliotekar og derudover også var tilknyttet flygtningeavisen *Deutsche Nachrichten*. I foredraget stillede Rickelt sig selv og tilhørerne spørgsmålet:

Men hvad er det for et Menneskemateriale, man (de danske myndigheder) har med at gøre? Det er afgørende for de Metoder, der skal anvendes. Behandlingen af de tyske flygtninge er ikke et humanitært, men et politisk Spørgsmaal, men misforstaas Gang på Gang først og fremmest af Folk, der hverken har Kendskab til Flygtningene og Flygtningelejre eller det tyske Folks politiske Situation. Der skal gøres opmærksom paa, at vi i Danmark ikke har at gøre med 200.000 Gennemsnitstyskere, men med en tysk Befolkning, der levede i Østprøjsen og Østpommern, og hvis kulturelle og sociale Udvikling staar langt tilbage for den øvrige tyske. Dette betyder ogsaa større Umodenhed politisk set.²⁷

Ældre tyske flygtninge fra de tyske østområder. Der var ifølge Niels Rickelt tale om: "en tysk Befolkning, der levede i Østprøjsen og Østpommern, og hvis kulturelle og sociale Udvikling staar langt tilbage for den øvrige tyske. Dette betyder ogsaa større Umodenhed politisk set." Foto: Havreheds Arkiv.

Rickelt kunne også oplyse, at den østprøjsiske og østpommerske befolkning, dvs. langt hovedparten af flygtningene ved det sidste nogenlunde frie tyske valg i 1933, havde stemt over 50 % nazistisk.²⁸ Med andre ord blev opgaven med undervisning og oplysning vanskeliggjort af, at der var tale om en uddannelsesmæssig svag befolkningsgruppe og samtidig en gruppe, der altså ifølge Rickelt havde været og var mere inficeret af nazismen end de fleste andre tyskere. Når det kom til undervisningsområdet, skrev Claus Moldt:

... staar Børnene langt under de danske paa tilsvarende Klassesetrin [...] det kan ikke undre, at disse østprøjsiske Børns Kundskaber er smaa. Under Krigen har deres Undervisning været ujævn eller helt standset, i flere Maaneder har de været paa Flugt og saa i en Flygtningelejr. Det er ikke mærkeligt, at det er en uegal Flok. Man kan dog finde vel underviste Børn, ogsaa Børn, hvis Undervisning ikke har været alt for udpræget nazistisk. Men hos mange har nazistiske Floskler udgjort Hovedmassen, mens de rent undervisningsmæssigt set har været forsømt.²⁹

Det var en tilsyneladende krævende, men også vigtig opgave, de danske myndigheder skulle løse.

Skoleundervisning i Nazi-Tyskland

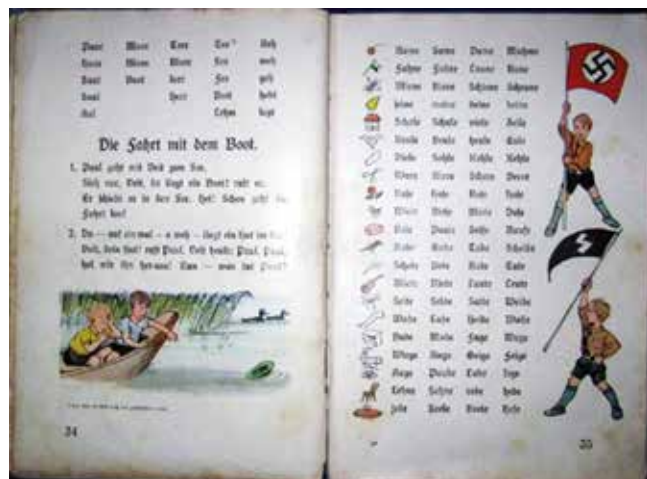
Skoleundervisningen i Hitlers Tyskland skulle først og fremmest danne skoleeleverne i overensstemmelse med naziregimets nationalistiske, antidemokratiske, antisemitiske og racistske ideer og anskuelser.

I centrum af Hitlers og hele den nazistiske apokalyptiske kosmologi stod kampen for overlevelse. Denne kamp forudsatte den stærkes sejr og retfærdiggjorde *de facto* også udslettelsen af den svage, der ellers ville fordærve den stærke. Derfor måtte skoleundervisningen også hylde det tyske herrefolks racemæssige overlegenhed i form af styrke. I de nazistiske lærebøger fremstilledes krigen derfor som et renselsesritual til lutring af den racemæssige kvalitet, som skulle sikre herrefolkets fortsatte eksistens og ubesmittethed. Kampen for overlevelse var hovedkilden til menneskehedens fremskridt, og meningen med

undervisningen var at sikre, at individet kunne klare sig i denne konkurrence.³⁰

Efter sin magtovertagelse i 1933 krævede Hitler mere historieundervisning og andre fag, der kunne understøtte idéen om "tyskhed". Undervisningen i historie handlede eksempelvis ikke blot om historiske personligheder, men om tyske personligheder, og undervisningens overordnede formål var at fremme elevernes fornemmelse for tyskhed. De nazistiske lærebøger i historie havde, ifølge historikeren Gilmer W. Blackburn, som karakteristika, at der måtte handles og handles snart i forhold til det tyske folks overlevelse på baggrund af en forestilling om død og opofrelse. Dertil kom forestillingen om tyskerne som herrefolket, og i denne forestilling var Hitler *Føreren*, der med sin jernvilje skulle frelse Tyskland og den germanske race eller nation fra degeneration og undergang.

For Hitler selv var historikernes traditionelle optagethed af fakta, historiske årstal, fødselsår og navne en misforståelse, historiens brede og klare linjer var for ham langt vigtigere.³¹ Manglende interesse eller fravær af fakta

Billeder fra Fahnlein Fibel fra 1935, som er et eksempel på, hvordan nazismen spillede en rolle helt ned til ABC'en.

betød, at de nazistiske ideologer havde let ved at manipulere historien og understrege, at den tyske befolkning levede i den største af alle tider, og at netop Hitler ville genrejse Tyskland. Ved at udvælge de mest passende kapitler af tysk historie var det muligt at konstruere en ny historiefortælling om det tyske folk, hvor Hitlers forestillinger om det nazistiske tusindårsrige og herrefolkets dominans blev ophøjet til historiens apoteose eller højeste udviklingstrin. Historieundervisningen kom derfor til at spille en meget vigtig rolle i den nazistiske indoktrinering, for her kunne fortællingen om tyskerne som det overlegne herrefolk formidles til de unge og yngste tyskere.

Det var imidlertid ikke kun historieundervisningen, der var inficeret af den nazistiske ideologi. Det gjaldt også umiddelbart upolitiske fag som regning. I de nazistiske regnetimer regnede de tyske skolebørn eksempelvis på de tyske tab i forbindelse med krigsskadeserstatningerne, fx hvor store landarealer, der var gået tabt i forbindelse med den tyske afståelse af de oversøiske kolonier eller de tyske tab i forbindelse med kulleverancerne til *fjendtlige* (feindliche) *nationer*, som der står. På den måde blev selv en simpel regnebog også et ideologisk instrument i hænderne på nazisterne, og som sådan anvendt på de yngste tyskere. De lærte at regne, samtidig med at de lærte om de uretfærdigheder, omverdenen havde begået mod Tyskland.³² Dette bemærkede føromtalt Claus Moldt også:

Lige fra ABC'en kan man finde [nazistisk] propaganda, der som en Surdejg har vidst at trænge ind overalt. Baade Stof og Behandlingsmaade har tydeligt til Formaal at indstille den opvoksende Slægt paa hensynløs Indsats i National-Socialismen.³³

Det kunne fx dreje sig om *Fähnlein Fibel*, som var en stærkt nazistisk influeret ABC med masser af illustrationer af hagekors, børn i Hitler Jugend uniformer, flag etc.³⁴

Det var dog først fra 1939, at nazisterne tog den fulde kontrol med de tyske lærebøger, som indtil da havde været influeret af Weimarrepublikkens mere liberalt-borgerlige tankegods. Udviklingen i Nazi-Tyskland understreger dog

med al tydelighed, at skoleundervisningen var et farligt instrument i hænderne på et totalitært og militaristisk regime. Udviklingen viser, at blev de nationalistiske og racistiske dogmer gentaget tilstrækkeligt mange gange, og alternativer ikke fandtes, blev undervisningen et af midlerne til forløsning og virkeliggørelse af Førerens visioner.³⁵

Det var altså sådanne former for totalitær indoktrinering, de tyske skoleelever, små som store, og i nogen grad også deres lærere havde med i bagagen, da de kom til Danmark i 1945. Og det var håndteringen eller snarere demonteringen af disse racistiske, nationalchauvinistiske og antidemokratiske tankegange og forestillinger, som først og fremmest de allierede besættelsesmagter i Tyskland måtte forholde sig til, men som Danmark også fik en mulighed for at medvirke til udryddelsen af, og netop derfor syntes undervisnings- og oplysningsarbejdet i de tyske flygtningelejre i Danmark så vigtigt. De tyske flygtninge kom til Danmark fra et totalitært og antidemokratisk land, og efter befrielsen blev de interneret bag pigtråd i det demokratiske Danmark, hvilket jo udgør sit helt eget paradoks.

Demokrati bag pigtråd

De største af børnene er opdraget i Hitler-Jugend og er indpodet de nazistiske læresætninger. Her er det Danmarks pligt at sætte ind på at skabe en Udrensnings- og Omsindelsesproces, som kan være svær nok at praktisere under de givne forhold. Det kan jo være svært bag pigtråd at bibringe ungdommens opfattelse af demokratiets væsen, som er frihed.³⁶

Ordene kom fra politikommissær Victor Nielsen, der var øverste leder af flygtningelejrene i Aalborg, og han rettede dermed søgelyset på det indbyggede modsætningsforhold i den danske undervisningsstrategi. For ganske vist var Danmark et demokrati, men hvor demokratisk var det reelt indstillet over for de ubudne gæster fra den tidligere besættelsesmagt? Således var de tyske flygtninge i Danmark interneret bag pigtråd, og denne internering varede for nogle af flygtningenes vedkommende op mod 3½ år.

I den danske undervisnings- og oplysningsstrategi lå det, som allerede nævnt, fast, at man ville gå indirekte eller "blødt" til værks og ikke fare frem med demokratisk propaganda, der kunne ende med at give bagslag. Men hvordan så Kjærbøl selv på det mærkelige paradoks, at man fra dansk side på den ene side holdt mennesker interneret på ubestemt tid, og på den anden side hyldede de demokratiske principper?

I et radioforedrag, sandsynligvis fra 1946, understregede chefen for Flygtningeadministrationen Johs. Kjærbøl, at han var opmærksom på, at selvom der ikke var nogen rysten på hånden i den danske politik og strategi i forhold til de tyske flygtninge, så var der alligevel nogle spilleregler, som en demokratisk nation måtte overholde: "med alle de mangeartede Krav, som en saadan stiller, saafremt den skal opfylde de Mindstekrav, som dansk, demokratisk Tankesæt opstiller".³⁷ De to ord "dansk" og "demokratisk" understreger sagens nationale perspektiv, samt at man ikke opfattede nationen som værende i en slags undtagelsestilstand, hvor de demokratiske spilleregler var sat ud af kraft – heller ikke i forhold til de tyske flygtninge. Desuden kan man se, at "demokrati" i Kjærbøls udlægning var noget, en nation først skulle gøre sig fortjent til, og de tyske flygtninge var en sådan prøvesten.

Spørgsmaalet bliver, hvordan et Land, der roser sig af at være demokratisk tager den Byrde.³⁸ Vi skal hjælpe Tyskerne for at redde os selv [...] I maa forstaa, at for megen Haardhed ogsaa vil skade os selv.³⁹

Når det gjaldt indsatsen på undervisnings- og oplysningsområdet i de tyske flygtningelejre redegjorde Kjærbøl på et pressemøde afholdt den 5. marts 1946 for, at de foranstaltninger, der blev iværksat i lejrene havde et dobbelt formål på dette særlige område, nemlig på den ene side at bringe flygtningene ud af den uvirksomhed og apati, som også beskæftigelsen skulle hjælpe med til at fjerne, og på den anden side at man fra dansk side havde en moralsk forpligtelse til at sætte ind imod den nazistiske og militaristiske indflydelse. Til gengæld var Kjærbøl mindre

optimistisk med hensyn til resultaterne, når han udtalte, at dette ville blive en opgave, hvor det ville blive vanskeligt at opnå gode resultater.⁴⁰

En tilsvarende præcisering af den danske tankegang i forhold til flygtningene finder vi hos højskoleforstander Poul Hansen, der var leder af Flygtningeadministrationens oplysningsvirksomhed. Ifølge et memorandum fra januar 1946 bestod den fornemste opgave med Hansens ord, i

at modvirke den almindelige Sløvhed, der ofte findes i Lejrene som en naturlig Følge af Indespærringen under for det meste trange Vilkaar, og den Udsigtsløshed, som foreløbig maa danne Grundtonen i Flygtningenes Tilværelse. I samme Grad som en saadan Sløvhed tager Overhaand, vil den nødvendige Hygiejne afslappes og Faren for Epidemier, der ogsaa kan ramme den danske Befolkning, tage til. For det andet at medvirke til, at Flygtningene erkender Nazismens sande Væsen og indstiller sig paa det demokratiske Europa, som de for Fremtiden skal leve i.⁴¹

Om flygtningenes omskoling og de forsøg, der blev gjort for at styrke eller vække en demokratisk tankegang blandt børn og voksne, skrev Claus Moldt i foråret 1946, at børnenes skolegang skulle være demokratisk præget; hvilket ifølge ham, måtte være en selvfølge i Junigrundlovens og friskolens land.⁴²

I løbet af 1946 oprettede Flygtningeadministrationen således en række komiteer fordelt over hele landet, hvis opgave var at tilrettelægge og føre tilsyn med det kulturelle arbejde inden for lejrene samt over for offentligheden at stå som garant for, at arbejdet lå på linje med demokratisk livsopfattelse.⁴³

De danske intentioner var i hvert fald ikke til at tage fejl af, og alt tyder på, at de danske myndigheder og herunder Flygtningeadministrationen følte, at det var nødvendigt at se stort på det uomtvistelige, men også iboende paradoks, at det drejede sig om *demokrati bag pigtråd*, og måske netop derfor valgte de danske myndigheder sikkert klogeligt en forsigtig strategi i forhold til at propagandere demokrati i lejrene, da det hurtigt ville stille de danske demokratiske principper i et grelt lys.

Når dette er sagt, er det værd at hæfte sig ved, at Flygtningeadministrationen med Kjærbøl i spidsen jævnligt mindede både befolkningen og sig selv om, at en demokratisk nation havde nogle spilleregler at følge, også selvom de tyske flygtninge ikke var populære. Interneringen synes imidlertid at have været en fast præmis, ikke mindst i begyndelsen, hvorfor overvejelser omkring det "demokratiske paradoks" heller ikke spillede nogen rolle i den samtidige diskussion.

Undervisning, men ikke i dansk

Livet som tysk flygtning i en flygtningelejr i Danmark var ventetid og forspildte muligheder, og lejrlevet var da heller ikke misundelsesværdigt; men i den samme artikel i lejravisen *Deutsche Nachrichten* fra januar 1947 fortaltes også en anden historie, nemlig at der i de store lejre som fx Oksbøllejren var gode muligheder for at uddanne sig. Således kunne man i artiklen læse, hvordan skolerne havde udviklet sig og nu var på niveau med tyske skoler og til

tider var dem overlegne. Således var det lykkedes at skaffe lærere nok, om end det kneb lidt med overskoler (gymnasierne), fordi lærerne var begyndt at vende hjem. Manglen på brugbart undervisningsmateriale var ligeledes overvundet. Derfor måtte tiden og ikke mindst skoletiden i Oksbøl ikke bare opfattes som et ufrugtbart intermezzo, men som en forberedelsestid til det forestående arbejde i et nyt Tyskland.⁴⁴

Skildringen er yderst positiv og har utvivlsomt glædet de danske myndigheder, men var vurderingen af flygtningeskolernes niveau er nok lidt for rosenrød.

Undervisningen skulle varetages af flygtningene selv, og derfor blev der fra begyndelsen af oktober 1945 udsendt spørgeskemaer til alle lejrledere for at få overblik over, hvor mange lærere, der reelt var til rådighed i lejrene.⁴⁵ Resultatet var i første omgang ca. 1.500 egnede lærere blandt flygtningene til at undervise ca. 45.000 børn i skolealderen, dvs. 30 elever pr. lærer.⁴⁶ Noget tyder på, at det lykkedes at skaffe flere lærere blandt flygtningene, i hvert fald rettede Warncke i sin afrapportering

Billeder fra skoleundervisningen i flygtningelejren Aalborg Øst II. Billedet er fra 1947, da der var kommet styr på skoleundervisningen og nye undervisningsmaterialer var blevet tilvejebragt.

i Flygtningeadministrationens Hvidbog fra 1950, antallet af lærere fra 1.500 til 2.000 lærere til 50.000 elever, dvs. 25 elever pr. lærer. Alene i Oksbøllejren fik man uddannet 250 hjælpe-lærere og nåede op på 400 lærere i alt.⁴⁷

I den første tid var undervisningen i de små lejre, hvor man savnede lokaler, kun af ringe omfang. Tit kunne der ikke gives mere end et par timer dagligt for de store børn og endnu mindre for de små. Mange år senere, i 1982, fortalte Claus Moldt, der dengang var lærer på Holsteingades Skole på Østerbro, og som umiddelbart efter befrielsen arbejdede på at give de tyske flygtningebørn lidt undervisning, at der i skolens sløjdløkal blev indrettet en skolestue med taburetter. Det blev ikke til mange undervisningstimer, men de, der var, blev en god afveksling for børnene. Han fortalte også, at han havde forsøgt sig med at lave lidt underholdning, men det gik dog ikke godt. Moldt fortalte, at eleverne kunne ikke meget, og de var heller ikke rigtig

De mere "neutrale" fag, dvs. sprog, regning, fysik og matematik, biologi, religion, geografi, gymnastik og sang var de vigtigste, mens mere politiske fag som historie mest blev diskuteret med lærerne og i forbindelse med oplysningsvirksomheden for unge og voksne flygtninge. Fra undervisningen i flygtningelejren på Marselis Boulevard i Aarhus (udateret). Foto: Havreheds arkiv.

indstillede på det. Det skulle helst være lidt alvorligt, hvis flygtningene skulle være med, men de ville eksempelvis gerne høre et godt gammeldags digt læst op, så det blev også arrangeret. Det letkøbte ville de ikke være med til, huskede han mange år senere.⁴⁸

Efterhånden som flygtningene samledes i større lejre, hvor der kunne stilles et tilstrækkeligt antal lokaler til rådighed, blev timetallet udvidet betydeligt. Fra 12-15 timer, 18-20 timer, 24 og helt op til 30 timer ugentligt, berettede Christian Warncke i sin rapport til Flygtningeadministrationens Hvidbog.⁴⁹ I en samtidig beretning fra en undervisningsinspektør oplyses det, at der i begyndelsen mange steder måtte arbejdes med et alt for stort antal elever i klasserne, for at børnene kunne få et nogenlunde rimeligt antal undervisningstimer.⁵⁰

Et andet problem bestod i, at der heller ikke var læreruddannede nok i lejrene, og derfor måtte der suppleres med ingeniører, handelsfolk, kontorassistenter og læger o.l.,⁵¹ men som Claus Moldt skrev:

Og – selvom man paa Standens Vegne ikke gerne indrømmer det – disse Hjælpelærere er ofte de bedste. De tager fat paa Opgaven med ærlig Vilje og frisk Mod. Deres Kundskaber er smaa, men hjælper Naturen dem med visse Anlæg, opnaar de ofte store Resultater.⁵²

Warncke lå helt på linje med Moldt og skrev i sit manuskriptudkast til Flygtningeadministrationens Hvidbog, at de hjælpe-lærere, som blev uddannet i lejrene, trods pædagogiske mangler var at foretrække frem for ideologisk ensrettede unge lærere.⁵³

Ved at benytte sig af tyske lærere løstes både et beskæftigelsesmæssigt- og et sprogligt problem. Helt uden vanskeligheder var det, som sagt, ikke, idet lærerne enten var uddannet eller havde undervist i Nazi-Tyskland, hvorfor de danske myndigheder også havde en vigtig opgave i at udelukke eventuelle antidemokratiske lærere fra at undervise, hvilket jeg skal vende tilbage til.⁵⁴

I forbindelse med ansættelsessamtale til en lærerstilling i flygtningelejrene udarbejdede de danske myndigheder

et papir med en lang række testspørgsmål, så det blev muligt at danne sig et indtryk af ansøgerne. Her skulle den tyske ansøger blandt svare på: "Hvad kan Skolen gøre for at fremme Demokrati?" Neden for spørgsmålet var der anført et firledet svar, der meget fint indrammer den danske undervisningsstrategi:

1. Ved at undervise i Samfundskundskab om Regeringsformer, Demokrati, Parlamentarisme osv.
2. Ved Undervisningsmetoden: Aktivisering af Eleverne, fremelskelse af Initiativet og de skabende Kræfter. Udvikling af den frie Klassesamtale og Fristilen.
3. Ved at vække Fællesskab- og Ansvarsfølelse for Klasse- og Lejrlivet.
4. Ved at søge at indskrænke Lærernes ydre Autoritet, Katedervældet. Læreren bør af Børnene betragtes som en Ven og Medarbejder, som ikke selv er ufejlbarlig og skulle være modtagelig over for Kritik.⁵⁵

De ovenstående fire svar kan i virkeligheden siges at være det danske modtræk mod den autoritære undervisningsform, som havde været karakteristisk for Nazi-Tyskland fra 1933-45. Ser man nærmere på dem, forekommer de i god overensstemmelse med moderne demokratiske skoleprincipper selv mange år senere.

De fag, der først og fremmest skulle undervises i blandt flygtningene, var regning, tysk, religion, geografi, biologi, gymnastik og sang. Derimod måtte der absolut ikke undervises i dansk, som der står bl.a. i Flygtningeadministrationens egen rapport.⁵⁶ Når de danske myndigheder stædig holdt fast i dette princip, skyldtes det, at myndighederne under ingen omstændigheder ønskede, at flygtningene skulle integrere sig i det danske samfund. Af samme grund kan man 70 år senere møde tidligere tyske flygtninge, der har opholdt sig i Danmark i flere år uden at kunne ét ord dansk.

Når det kom til undervisningen, stillede det sig, ifølge Kjærbøl, lettest med børnene, fordi det var nemmere at undgå politiske emner, når undervisning og lærebøger holdt sig til det mest elementære som regning, læsning og sang. Først skulle nye undervisningsmaterialer dog fremstilles, og et mødereferat fra efteråret 1945 kan illustrere,

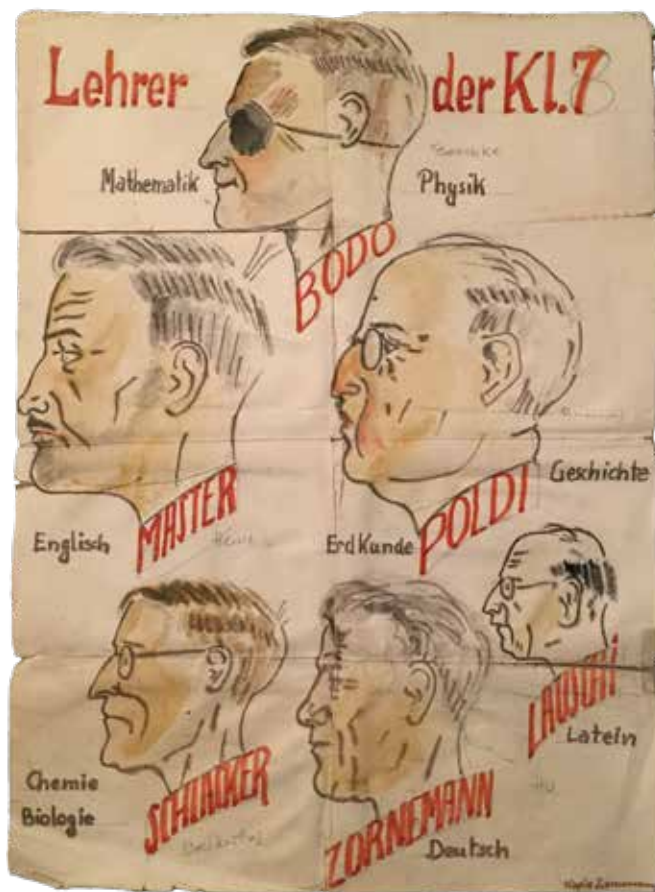
De danske myndigheder tøvede med undervisningen af de tyske flygtninge, og først fra årsskiftet 1945-46 tog undervisningsindsatsen for alvor form. Billede fra pigeskole. Angiveligt fra Oksbøl 1945. Foto: Havreheds arkiv.

hvor langt Flygtningeadministrationen var kommet i processen. Kjærbøl opsummerede, at en sangbog med 50 tyske viser og en tysk ABC, et regnehæfte og tre læsehæfter for tre aldersklasser var under trykning, og at der arbejdedes på tilrettelæggelsen af en historiebog omfattende tiden 1789-1945 samt en elementær geografibog omfattende alle verdensdele.

Med disse Bøger skulle man formentlig kunne undgå den Kalamitet som for Øjeblikket er til Skade hos mange velmenende tyske Lærere. De er i og for sig ikke Nazister, men de har nu undervist 13 Aar på Grundlag af nazistiske Bøger og befinder sig nu i en dansk Flygtningelejr, hvor de mangler de nødvendige Bøger, og derfor er nødt til at fortælle Børnene det, de kan huske, hvilket desværre indskrænker sig til den Viden, de har erhvervet gennem tyske Lærebøger.⁵⁷

I sin beretning om forholdene omkring undervisningen tilføjede Claus Moldt desuden, at den [nazistiske] propaganda var sivet så langt ned som til børnehaven, og som Kjærbøl anså også Moldt ungdommen mellem 14-20 år for at være

de mest problematiske i forhold til undervisningen, fordi de næsten alle med begejstring var gået ind i den politiske ungdomsbevægelse, hvor de havde modtaget stærk nazistisk påvirkning. De kendte kun det nazistiske samfund og havde måske heller ikke følt nogen trang til at danne sig deres egen mening. Men, skrev Claus Moldt, "har Krigens Gang vakt Tvivl hos dem [ungdommen], vil det psykologisk rigtige Øjeblik være inde til at sætte ind med en Paavirkning, der kan give disse unge et nyt Grundlag for deres Tilværelse".⁵⁸

Problemerne på undervisningsområdet i flygtningelejrene var til at få øje på ved årsskiftet 1945-46, for der var mangel på det meste fra kvalificerede lærere og brugbart undervisningsmateriale til egnede lokaler, ligesom ingen havde overblik over, hvor mange af lærerne der i virkeligheden var overbeviste nazister eller nazisympatisører?

Nazistiske lærere

"Vi vil [ikke] fare haardt frem med Propaganda mod Nazismen og en forherligelse af Demokratiet" lød udmeldingen fra Johs. Kjærbøl. Denne tilgang til nazismen er interessant i forhold til den danske strategi på undervisningsområdet i flygtningelejrene. Det reviderede lejrreglement fra november 1945 fastslog, at flygtningene selv skulle forestå undervisningen, og det gav naturligt nok anledning til betænkeligheder i forhold til lærernes politiske fortid. Når de danske myndigheder havde truffet denne bestemmelse, havde det flere årsager, bl.a. økonomi, de beskæftigelsesmæssige i forhold til flygtningene selv, men også at der i Danmark ikke var tilstrækkeligt med lærere med de fornødne sprogkundskaber og kendskab til tysk kultur. Derfor måtte lærerne findes mellem flygtningene selv.

Mange af lærerne havde arbejdet i Hitler-Tyskland, og en hel del af dem var uddannet efter Hitlers magtovertagelse. Betænkelighederne kom til udtryk hos Kjærbøl selv i efteråret 1945:

Det er jo i sig selv en stor Opgave at undervise 66.000 Børn, navnlig naar det er umuligt at benytte de hidtil brugte nazistiske Lærebøger, og naar vi intet Kendskab har til de Lærerkrafter, som Lejrene raader over. Ved hjælp af Politiafdelingen under Flygtningeadministrationen og Politimestrene søger vi nu at udelukke alle overbeviste Nazister fra Lærergerningen.⁵⁹

Alle lærere blandt flygtninge blev afhørt omkring deres forhold til nazismen. Her er det Humboldtskolens lærere portrætteret af en af skolens elever. Det militaristiske fornægter sig ikke, således minder lærernes kravespejle, der samtidig er deres kæle- eller øgenavne, påfaldende om de tyske nazigeneralers kravespejle.

Ved ansættelse af lærere udspurgte de danske embedsfolk ansøgeren i forhold til uddannelse og øvrige kvalifikationer, og dernæst hvorvidt den pågældende havde haft tilknytning til politiske organisationer fx Nazipartiet (NSDAP) eller Hitler-Jugend. Ud fra samtalen blev der givet en vurdering af vedkommendes oplysninger, fx at han/hun oplyste at være blevet tvunget ind i Nazipartiet, eller at den pågældende havde været tidlig modstander af den nazistiske ideologi og tankegang. På baggrund af svarene vurderede undervisningslederne den pågældendes troværdighed og politiske sindelag. For de kvindelige læreres vedkommende kunne et medlemskab af den kvindelige pendant til Hitler-Jugend nemlig: Bund Deutscher Mädel give anledning til problemer, men hvis ellers den pågældende gjorde et tilfredsstillende indtryk, var det muligt at komme til at arbejde som lærer i en flygtningelejr.⁶⁰

Afhøringerne gennemførtes med politiets hjælp og støtte fra et par tyske kriminalfolk med et godt kendskab til alt vedrørende tyske partiforhold. Disse arbejdede sammen med to danske politiassistenter, og derved var det, ifølge Christian Warncke, muligt at danne sig et nogenlunde korrekt billede af de afhørte læreres fortid. Denne fremgangsmåde gjaldt de store lejre, mens afhøringerne i de mindre lejre, dvs. med under 1.000 beboere, blev foretaget af det lokale politi.⁶¹

Til hjælp for afhøringerne/samtalerne blev der fra dansk side udarbejdet en række politiske og historiske spørgsmål, som mulige læreremner skulle besvare. Der skulle være et stort antal spørgsmål, så de kunne blandes for at sikre, at lærerne, medhjælperne og børnehavelærerinderne ikke efterfølgende kunne videregive spørgsmålene til hinanden. Spørgsmålene, som læreraspiranterne skulle høres i, kunne eksempelvis være:

Hvorfor tillod Hitler ikke fri Meningsdannelse?

Hvad mener De om Hitler?

Hvad er Krigsforbrydere?

Hvad mener De om Jødespørgsmålet?

Findes der Racerenhed?

Hvad siger man til Demokratiet i Lejren?

Hvorfor må Pressen være fri?

Hvordan er Deres Stilling til de demokratiske Partier?

Hvad mener De om den nationalpolitiske Kunstpolitik?⁶²

Ved at stille spørgsmål på kryds og tværs antog de danske myndigheder det muligt at indkredse de enkelte læreres syn på nazismen.

De ældre lærere, der havde virket før 1933 blev også afhørt mht. deres politiske fortid. Var de ikke allerede rystede over nazismens ugerninger, eller de var af den type, der understregede, at de både under kejseren, i Weimartiden og under nationalsocialismen havde været lydige mod myndighederne, kunne de ikke bruges. Her en tegning af Humboldt-skolens latinlærer Scharpenberg (acer mons er en latinsk oversættelse af Scharpenberg, da. "stejlt bjerg").

Som daglig leder af undervisningen i den store Kløvermarkslejr havde Claus Moldt udfordringerne tæt inde på livet, og i sin beretning, der udkom i begyndelsen af 1946, gav han et interessant indblik i de konkrete overvejelser, de danske myndigheder havde i processen med at sikre, at lærerne ikke var nazister og udøvede nazistisk påvirkning. Han kunne berette, at det ud fra de indsamlede oplysninger alene ikke var muligt at bedømme, hvorvidt lærerne var nazister eller på anden vis belastede af fortiden, fordi størsteparten af lærerne havde været nødt til at indmelde sig i NSDAP. Det var dog Moldts erfaring, at lærerne fra Østtyskland (Østprojsen og Pommern) i højere grad end deres kollegaer i andre dele af Tyskland havde kunnet undgå at melde sig ind i partiet, til trods for at nazismen netop i Øst- og Vestprojsen og Pommern havde stået meget stærkt. Det betød imidlertid, at ældre lærere ikke altid var blevet tvunget ind i partiet, men oftest var blevet udsat

Fysik og matematiklærer Heinz "Bodo" Boschke i fuld gang med at demonstrere et forsøg på Humboldt-skolen i Oksbøllejren. I en artikel i lejravisen *Deutsche Nachrichten* fra januar 1947 nævnes det, at der i Oksbøllejren var 15.000 børn, hvoraf de 9000 gik i folke- og overskolen, mens der var 3000 børn i børnehaverne og yderligere 3000 på erhvervsskolerne. Foto: Privateje.

for et stærkt pres fra omgivelserne, og med den altid sikre konsekvens, at de gode stillinger ikke stod dem åbne.⁶³

Medlemskab af nazipartiet var altså ikke i sig selv udelukkelsesgrund, men til gengæld så man på, hvornår indmeldelsen havde fundet sted (medlemsnummer), eller om læreraspiranten havde vist tegn på politisk aktivitet og måske endda tidligere havde haft en betroet stilling i partiet. Var dette tilfældet, kunne man ikke bruges som lærer i flygtningelejrene. Et medlemskab kunne naturligvis forties, og derfor var det den danske politik, at den enkelte lærer først og fremmest skulle vurderes gennem en samtale – ikke bare om rent personlige forhold, men også om forhold vedrørende opdragelse, demokrati og nationalisme. Samtalerne skulle helst forme sig som diskussioner for at skabe det bedst mulige skøn over vedkommende lærers personlighed, politiske udvikling og nuværende indstilling. Ifølge Moldt krævede denne samtale ikke blot megen psykologisk indsigt, men også fin takt, "fordi der under samtalerne ofte blev rørt op i et nationalt såret sind, der let stejlede op i trods."⁶⁴ En lignende udmelding findes i *Deutsche Nachrichten*, at det kunne komme til heftige ordvekslinger omkring den tyske fortid; det var dog ikke hensigten at skabe ekspres-demokrater. Den politiske omskoling kunne kun være en begyndelse.⁶⁵

Mange af de yngste lærere, der kun havde kendt nazismens skole, var rystede i deres inderste over, hvad de havde været med til, men var vanemæssigt bundet til den nazistiske tankegang, som de ubevidst fulgte. De forstod ikke, hvorfor de ikke kunne bruges som lærere. Men skolen var på det punkt nødt til at være intolerant, skrev Claus Moldt.⁶⁶

Når det drejede sig om de ældre lærere, der havde virket før 1933, bestod udfordringerne i, at hvis de ikke var blevet rystet af nazismens ugerninger, eller de var af den type, der understregede, at de både under kejseren, i Weimartiden og under nationalsocialismen havde været lydige mod myndighederne "det skal man jo som embedsmand", blev de også vurderet for uegnede som lærere.⁶⁷

Bübsko Sauerland var lærer på Humboldt-skolen under "Oksbøl-exilet", og at domme efter udseendet kunne han da godt ligne en Hitler- eller Franco-sympatisør. Trods ligheder i udseende blev han vurderet egnet som lærer i Oksbøllejren. Privat var Sauerland selv blevet mærket hårdt af Verdenskrigen, der havde kostet ham to sønner. Foto: Privateje.

Når det gjaldt flygtningelejrenes skolebørn og deres forældre, var der ingen fortilfælde for et politisk omskolingsarbejde, og derfor måtte myndighederne gå langsomt frem. Det skete ifølge lejravisen *Deutsche Nachrichten* ved afholdelse af talrige altid fyldte møder, hvor også skolebørnenes forældre blev inddraget, og hvor der blev talt om den tyske ungdom og den tyske fremtid. Dette arbejde vurderedes i flygtningeavisen som en succes. Der er muligt, at skribenten på *Deutsche Nachrichten* var for ukritisk på dette punkt, men rent fantasasteri eller ønsketænkning var det næppe.⁶⁸

Det er således både af Claus Moldts beretning og det øvrige kildemateriale tydeligt, at de danske myndigheder blandt andet ved hjælp af afhøringsstrategier forsøgte

at eliminere al nazistisk indflydelse på skoleeleverne og erstatte den med en demokratisk. Udrensningen af nazistiske personer fra den indflydelsesrige lærergerning udgjorde en vigtig del af den danske undervisningsstrategi, men hvor godt det lykkedes, og hvor finmasket nettet reelt var, kan det imidlertid mange år senere være svært entydigt at bedømme.

Demokratiske undervisningsmaterialer

Tyske undervisningsmaterialer var et andet betydeligt problem, fordi de eksisterende, som vi har set det, var gennemsyret nazistiske og som sådan uanvendelige. Derfor stod de danske myndigheder fra begyndelsen på næsten bar bund.

Af en udateret liste fra Undervisningsudvalget fra omkring januar 1946 – udsendt til samtlige undervisningsinspektører og daglige undervisningsledere – er det tydeligt, at der ved årsskiftet i 1945-46 manglede undervisningsmateriale i flygtningelejrene. Det fremgår af listen, at kun den tyske ABC (Fibel) samt sangbøger på dette tidspunkt kunne leveres til alle elever, og testamenter, katekismer og salmebøger ville kun kunne leveres til hver anden elev. Et atlas ville først kunne leveres til hver anden elev fra 3. klasse og opefter (25.000 eksemplarer haves). Nye læsehæfter 1, 2 og 3 med nye tekster var under forberedelse, og ville kunne leveres til ca. hver anden elev omkring 15. februar 1946. Geografi og historiebøger ville på grund af særlige vanskeligheder først være færdige til udsendelse 1. marts. Derudover blev det oplyst, at der eksisterede et begrænset antal (ca. 100) lærebøger i russisk, en smule engelsk og fransk for noget viderekomne, og at "Easy readers" i engelsk ville kunne skaffes i begrænset omfang.⁶⁹

De mellemste klasser fik danske regnebøger, der blev forsynet med en dansk-tysk ordliste, og der blev fremskaffet mange andre lærebøger, fx matematikbøger, læsehæfter m.m. foruden klassesæt af værker fra den tyske klassiske litteratur til brug i de ældste folkeskoleklasser og mellem-skole og gymnasier. I løbet af 1946 kom en leverance af

bøger fra Schweiz; det var regnebøger, bøger til skriftligt tysk, digtsamlinger, lærebøger i fysik, zoologi, botanik og geometri. "Disse bøger var lødige og afhjalp et stort savn", vurderede Christian Warncke, da han skrev sin afrapportering i 1948.⁷⁰ Alligevel var der mangler, som delvist kunne afhjælpes ved, at lærerne især i begyndelse var nødt til at undervise efter hukommelsen, men der var også eksempler på, at lærerne lavede deres egne udgivelser, mens eleverne lavede landkort.⁷¹

Langsomt men sikkert fik Flygtningeadministrationen og Undervisningsudvalget rådet bod på problemerne omkring undervisningsmaterialerne. Da der blev gjort status i slutningen af 1948 blev det anført, at den tyske ABC havde

nået et oplag på i alt ca. 16.000 eksemplarer og ligeledes, at det ved danske og tyske skolefolks forende kræfter lykkedes at udvælge tekster til et tre-bindt læsebogssystem, som blev trykt i 21.000 eksemplarer, men da dette antal ikke kunne dække behovet for 6.-7. klassetrin, blev der trykt yderligere 21.000 eksemplarer med nye tekster. Endvidere blev der fremstillet et sanghæfte, indeholdende gamle tyske folkesange samt natur- og vandresange i ca. 100.000 eksemplarer. Derudover en kortfattet tysk sproglære til lærerbrug i 3000 eksemplarer samt en bibelhistorie og en katekismus i så stort oplag, at hvert af de større børn kunne få et eksemplar.⁷²

Listen afspejler de ideologiske prioriteringer, altså at man fra dansk side bevidst forsøgte at gå efter upolitiske

Geometribog til matematikundervisningen. Bogen var trykt i den tysktalende schweiziske kanton Zürich, og sammen med andre schweiziske lærebøger udfyldte den et hul. I modsætning til både Tyskland og Østrig undgik det neutrale Schweiz en tysk besættelse og nazificering, og derfor kunne de schweiziske lærebøger bruges i Danmark.

Nazi-Tysklands nederlag betød, at landkortene måtte tegnes om. Her ses et britisk eller amerikansk kort over det "ny" Tyskland. De forskellige zoneopdelinger af Tyskland er antageligt tilføjet i undervisningssammenhæng af elever og lærere.

emner. Interessant er det i øvrigt, at den planlagte historiebog, som Kjærbøl omtalte, ikke figurerer på listerne. Det kan antyde, at den blev opgivet – måske fordi den var for kontroversiel. Moldt omtalte også en planlagt historiebog og skrev, at: "den naturligvis ikke var let at skrive paa en tilfredsstillende Maade".⁷³ Måske blev den aldrig færdig? Ingen tvivl om, at historiebogen ville have kunnet sige meget om, hvordan verden så ud fra dansk side, men indtil videre er jeg ikke stødt på et eksemplar i arkiverne.

Denne apolitiske tilgang i undervisningsstrategien bekræftes i øvrigt af børnenes karakterbeviser. Det er tydeligt, at de mere "neutrale" fag, dvs. sprog, regning, fysik og

matematik, biologi, religion, geografi, gymnastik og sang var i hovedsædet, mens mere "politiske" fag som eksempelvis historie spillede en mindre fremtrædende rolle – om overhovedet nogen. Faktisk havde Chr. Warncke i sit manuskriptudkast til Flygtningeadministrationens Hvidbog skrevet "historie" blandt fagene, men det er overstreget og kom ikke med i det endelige manuskript.⁷⁴

Vedrørende undervisningsmaterialerne er det tydeligt, at de danske myndigheder stod over for flere problemer. For det første måtte der skabes et materiale, der harmonerede med danske ønsker og dansk tankegang. For det andet tog man den beslutning, at undervisningsmaterialet nok skulle være antinazistisk, men samtidig politisk neutralt.

Eksemplar af schweizisk regnebog fra kanton Bern trykt i 1945. Regnebogen blev brugt sammen med den danske regnebog Landsbyskolens Regnebog, ligeledes trykt i 1945. Den danske regnebog blev forsynet med en gloseliste.

Eksemplar af den populære sangbog *Liederbuch* med tyske sange, der blev trykt i 100.000 eksemplarer og fordelt til flygtningelejre over hele landet.

Det var imidlertid ikke blot nazistiske lærebøger i flygtningelejrene, der udgjorde et problem i 1945; således kunne man også i aviserne læse at "De tyske Skolebøger skal ses efter". Det drejede sig om lærerbogssamlinger på de tyske privat- og kommuneskoler i Sønderjylland; her skulle alt materialet gennemgås og resultatet indberettes til ministeriet.⁷⁵

Selve undervisningsmaterialeerne er en vigtig indgang til forståelsen af de danske myndigheders undervisningsstrategi i de tyske flygtningelejre. Skolebøgerne kan fortælle om, hvad der fra dansk side blev lagt vægt på i forhold til, hvad skolebørnene skulle lære, og hvordan de skulle lære det, og måske lige så vigtigt, hvad man fra dansk side forsøgte at undgå. I hvilket omfang forholdt undervisningsmaterialeerne sig til nazisme og til demokrati? På længere sigt vil en systematisk undersøgelse af samtlige undervisningsmaterialer være påkrævet, men her vil jeg blot skitsere nogle af de mest karakteristiske træk i undervisningsmaterialet ud fra det materiale,

som den danske flygtningeadministration lod fremstille til brug i de tyske flygtningelejre, hvor de blev mangfoldiggjort. Bøgerne opbevares i dag på Blåvandshuks Lokalhitoriske Arkiv i Oksbøl og i Flygtningeadministrationens Arkiv i København.

Flygtningeadministrationen udgav flere læsebooks til brug i lejrenes skoleundervisning, hvoraf en af dem var *Lesebuch III für den Unterricht in den deutschen Flüchtlingslagern*, som må være udkommet i efteråret 1945. Læsebogen består af en lang række tekststykker om vidt forskellige emner. Det kan være en oplysende tekst om kartofflen eller et digt "Die Schatzgräber" (Skattejægerne) af den tyske oplysningsdigter Gottfried August Bürger (1747-1794) eller eksempelvis det gamle heltesagn "Wieland der Schmied" (Vølund Smed).⁷⁶ Vidt forskellige tekster, der alle ligger langt fra den nazistiske førerforherligende stil.

Overordnet set består tekstudvalget i læsebogen af det, man i mangel af bedre kan kalde alment dannende tekster

Heiteres und Besinnliches (Muntert til eftertanke) af den tyske humorist og satiriker Wilhelm Busch, der i dag kendes som en af tegneseriens ophavs-mænd. Bogen blev udgivet af Flygtningeadministrationen og bestod af små morsomme og kulørte digte og kan vel nærmest ses som et forsøg på at imødegå noget af lejligheds ensformighed og tristesse. Det samme må siges om bogens omslag.

uden politisk slagside. Velkendte og velafprøvede tekster, skrevet inden nazisternes magtovertagelse og derfor ikke inficeret af den nazistiske "Blut und Boden" ideologi. Ser man nærmere på læsebogens ydre fremtoning, består den blot af maskinskrevne tekstsider, trykt på groft papir uden illustrationer, hvilket giver den et noget primitivt udseende, og alligevel har den næppe adskilt sig afgørende fra en samtidig dansk læsebog.

En anden bog, der blev anvendt i flygtningeundervisningen var *Ein bunter Strauss – Spielreime und Gedichte für Kinder bis zum 10. Lebensjahr* (En spraglet buket – legerim og digte for børn indtil 10 år). Her drejer det sig, som titlen siger, om en samling små børnerim. Også denne bog må betegnes som politisk neutral og ville vel stadig kunne anvendes i skoleundervisningen den dag i dag. Indholdet består af tyske børnerim og dags- og årstidssange klinisk rensset for politiske anskuelser. Bogen er skrevet på klassisk skrivemaskine og gør et lidt primitivt indtryk, der dog opvejes af, at brugeren har forsynet bogen med små akvarel illustrationer.

En tredje bog, som Flygtningeadministrationen fremstillede, var *Naturkundliches Lesebuch für die Flüchtlingschulen in Dänemark*. Denne bog består af en række små fortællende tekster til børn om naturen, fx om honningbierne, om mariehønen Cornelius, om sløruglen, om svampe osv. Det drejer sig om et udvalg af tekster så langt fra det politiske og det agiterende, som det næsten er muligt.

Tilsvarende finder man *Heiteres und Besinnliches* (Muntert til eftertanke) af den tyske humorist og satiriker Wilhelm Busch (1832-1908), der i dag kendes som en af tegneseriens ophavsmænd. Bogen, som må have været henvendt til de større børn, men vel også lejrenes unge og voksne, blev også udgivet på foranledning af Flygtningeadministrationen. Den bestod af Buschs små morsomme og mere kulørte digte og kan vel nærmest ses som et forsøg på at imødegå noget af lejligheds ensformighed og tristesse. Den i samtiden kendte østprøjsiske digter Agnes Miegel (1879-1964) sad interneret i Oksbøllejren fra

Eksemplar af et af læsehæfterne, som den danske Flygtningeadministration fremstillede til brug i Flygtningelejrene.

1945-46, og her skrev hun bl.a. det populære lille eventyr "Krabbel", der handler om en mariehønes eventyr. Miegel og hendes tekst blev accepteret af de danske myndigheder til trods for, at hun klart havde tilkendegivet en positiv indstilling over for naziregimet og Adolf Hitler. "Krabbel" er en børnebog uden nazistisk tankegodt.

Undersøgelsen af ovennævnte skolebøger bekræfter, at den danske strategi i forhold til flygtningeundervisningen var at gå forsigtigt frem. Overordnet set ønskede man fra dansk side at præge de skolepligtige tyske flygtninge i en demokratisk retning, men som allerede nævnt var man fra dansk side tilbageholdende med at fare for hårdt frem med demokratisk belæring af frygt for, at flygtningene ville reagere imod hensigten. Det lille udvalg af undervisningsbøger afspejler entydigt denne forsigtighed i forhold til

valget af materialer, rensat for politik og anden agitation, og derved spejler lærebøgerne den overordnede danske strategi på undervisningsområdet. Når det kom til de politiske aspekter omkring eksempelvis nazismens forbrydelser, var det først og fremmest på oplysningsområdet i form af diskussionsgrupper og foredrag rettet imod unge og voksne, Flygtningeadministrationen satte ind. Når det kom til de mindre børn, var strategien mere forsigtig.

Afrunding

De danske myndigheder havde fra begyndelsen regnet med, at de tyske flygtninge ville forlade landet i løbet af befrielsessommeren 1945. Derfor leder man også for-gæves efter en dansk undervisningsstrategi i de første måneder af flygtningenes ophold. Først da det henover befrielsessommeren bliver klart, at flygtningene ville blive i landet i en længere periode og faktisk først, da Flygtningeadministration var blevet oprettet i september 1945, begyndte de danske myndigheder at udarbejde en strategi for undervisning og oplysning blandt de tyske flygtninge i Danmark. Udover at lære børnene de elementære skolekundskaber indeholdt undervisningen også et demokratisk genopdragelsesaspekt. Dette genopdragelsesaspekt var dog i forhold til børnene i den skolepligtige alder fra 6-14 år langt mere indirekte, end på oplysningsområdet, der rettede sig mod unge og voksne, hvor de nazistiske forbrydelser blev direkte konfronteret.

I løbet af efteråret og vinteren 1945-46 udviklede Flygtningeadministrationen et undervisningsprogram baseret på et demokratisk grundlag til erstatning for de antidemokratiske og nazistiske forestillinger og ideologi, som flygtningene var kommet til landet med. Den danske strategi eller indsats i forhold til børnene kan bedst betegnes som indirekte eller "blød", sådan at forstå, at man fra dansk side var forsigtig med at propagandere demokrati af frygt for at det kunne fremkalde den modsatte reaktion hos flygtningene. Flygtningeadministrationens politik i

forhold til en demokratisk genopdragelse af flygtningene var altså forsigtig, og denne strategi afspejles tydeligt i det undervisningsmateriale, som blev udarbejdet til brug i de tyske flygtningelejre.

Fra dansk side var man tidligt klar over, at der lå en opgave i at genopdrage skolebørnene til medborgere i et nyt demokratisk Tyskland. Alligevel tøvede de danske myndigheder i begyndelsen med at gribe chancen for at hjælpe til i denne proces og havde gerne overladt opgaven til de allierede, hvis det havde været muligt. Sådan gik det ikke; i stedet bidrog Flygtningeadministrationen i samarbejde med danske undervisningsfolk og de tyske lærere til at udrydde nazismen, fremelske demokratiet og vinde freden efter Verdenskrigens afslutning i 1945. Dette skete dog under det tilsyneladende paradoks, at flygtningene skulle genopdrages til demokrati, mens de var interneret bag pigtråd. De ansvarlige dengang var bevidste om paradokset. Den danske politik var dog fra begyndelsen, at de tyske flygtninge ikke skulle blive en del af det danske samfund, og den var ufravigelig, og derfor forblev dette et demokratisk paradoks.

Kunne de danske myndigheder dengang have gjort mere? Ja, måske, men det er tydeligt, at myndighederne tilpassede sig de aktuelle forventningsscenarier til varigheden af flygtningenes ophold i Danmark. Derfor kom arbejdet omkring undervisning og oplysning senere i gang, end det var hensigtsmæssigt, hvilket myndighederne også allerede i samtiden vidste.

I præcis hvor stort et omfang denne opgave lykkedes, kan være svær nøjagtigt at vurdere, men der blev, efter tøven i begyndelsen, fra dansk side gennem undervisning og oplysning gjort en betydelig indsats for "at vinde freden" i Europa og for at forberede de tyske flygtninge på en ny tilværelse, inden de vendte tilbage til Tyskland for at begynde et nyt liv som borgere i en ny demokratisk nation (Vesttyskland), i et nyt demokratisk Europa.

John V. Jensen kan kontaktes på jvj@vardemuseum.dk

Noter

1. Claus Moldt: *Skolen og Flygtningene. Hverdagen skiftede – Skolen i de onde Aar*. København 1946, s. 165.
2. Christian Warncke: Tidligt manuskriptudkast til Flygtningeadministrationens såkaldte "Hvidbog". Diverse sager. Oplysningsvirksomheden. Flygtningeadministrationens Arkiv. Rigsarkivet. Oplysningen stemmer godt overens med, hvad vi ellers ved.
3. Warncke.
4. "CT": Samtidig afskrift markeret "CT", udateret – ultimo juli 1945. Henrik Havreheds arkiv, pk 9. Rigsarkivet.
5. Oksbøllejren som en Opsamlingslejr for de tyske Flygtninge. *Vestkysten* 7. maj 1945; 230.000 tyske Flygtninge i Danmark, *Vestkysten* 12. juni 1945.
6. Warncke.
7. Udenrigsministeriets aktstykker, 24. juli 1945; "CT".
8. Lejrinstruks fra Arbejds- og Socialministeriet, juli 1945.
9. Moldt, s. 158f; Warncke. Det har ikke været muligt at finde det dokument, som der henvises til.
10. Johannes Kjærbøl: Udateret tale, holdt omkring september-oktober 1945. De tyske flygtnings fordeling, herkomst, antal m.m. pk 131, Flygtningeadministrationens Arkiv. Rigsarkivet.
11. Frode Jakobsen, minister: Brev til Socialminister Hedtoft Hansen, 3. juli 1945: Undervisningsmaterialer fra lejre og skoler. Forslag og ansøgninger om medarbejdere, pk. 103, Flygtningeadministrationens Arkiv. Rigsarkivet.
12. Brev fra De antinazistiske tyske Organisation Flygtningeudvalg til Arbejds- og Socialministeriet 27. juli 1945. Undervisningsmaterialer fra lejre og skoler. Forslag og ansøgninger om medarbejdere, pk. 103, Flygtningeadministrationens Arkiv. Rigsarkivet. Synspunktet bekræftes af Warncke.
13. Brev fra Otto Brenzel (De antinazistiske tyske Organisation Flygtningeudvalg) 1. august 1945; Undervisningsmaterialer fra lejre og skoler. Forslag og ansøgninger om medarbejdere, pk. 103, Flygtningeadministrationens Arkiv. Rigsarkivet.
14. Brev fra De antinazistiske tyske Organisation Flygtningeudvalg 17. august 1945 til Arne Nielsen, Kontoret for særlige anliggender, Aalborg; Henrik Havreheds arkiv, pk 7. Rigsarkivet.
15. Organisationen bestod af såkaldte tyske emigranter, og det vil sige tyske kommunister og socialdemokrater, som typisk havde forladt Nazi-Tyskland i 1930'erne.
16. Kjærbøl, udateret tale.
17. "Internt møde": Referat fra internt møde med de danske Flygtningeinspektører afholdt 22. februar 1946; Henrik Havreheds Arkiv pk. 32, Materiale vedr. disputats.
18. Brev fra Flygtningeregistreringen til Socialministeriet 27. august 1945. Se også Frode Jakobsen. Desuden "Internt møde".
19. Kjærbøl, udateret tale.
20. Ibid.
21. Flygtningeadministrationen: *Flygtninge i Danmark 1945-1949* (Hvidbogen). København 1950, s. 175; Bilag 4, s. 305ff.
22. "Internt møde".
23. "Internt møde". Matthiesens udsagn bekræftes af en beretning skrevet af en af undervisningsinspektørerne og i lettere forkortet version optrykt i Hvidbogen s. 178-180, hvor det netop berettes, at de første måneder af 1946 var præget af begyndelsesvanskeligheder, hvorefter roligere måneder fulgte.
24. Kjærbøl, udateret tale.
25. Ibid.
26. Moldt, s. 161.
27. Foredrag holdt af Niels Rickelt i 1946, Henrik Havreheds arkiv, pk 7. Rigsarkivet.
28. Ibid. Se også Hvidbogen s. 173.
29. Moldt, s. 162.
30. Gilmer W. Blackburn: *Education in the Third Reich. Race and History in Nazi Textbooks*. New York 1985, s. 35.
31. Blackburn, s. 36.
32. Die neue Zeit in Zahlen. Ergänzungshefte für den lebensnahen Rechenunterricht, 2 Hefte. a) Heft 1: Aufgaben für das kursgebundene Rechnen; b) Heft 2: Aufgaben für das Sachrechnen und für den nationalpolitischen Unterricht. Verlag Crüwell, Dortmund o. J. (frühestens 1935, wahrscheinlich ca. 1937).
33. Moldt, s. 162.
34. Fahnlein Fibel udgivet i 1935.
35. Blackburn, s. 35.
36. 13.000 Flygtninge ved Aalborg faar Undervisning. *Aalborg Stiftstidende* 7. august 1946
37. Johannes Kjærbøl: Tale holdt 1946. Flygtningeadministrationens arkiv Ra 1846/131.

38. Johannes Kjærbøl: Tale holdt 29.9.45, s. 9: Det kunne ikke ventes af os, at vi skulle nære venlige følelser, men vil man kalde sig en demokratisk stat Ordene betyder naturligvis ikke, at der ikke kunne eller ville forekomme episoder i forbindelse med den danske håndtering af de tyske flygtninge, som eftertiden ikke behøver at være stolte af. Læge og historiker Kirsten Lyloff har med artiklen "Kan lægeløftet gradbøjes? Dødsfald blandt og lægehjælp til de tyske flygtninge i Danmark 1945" samt afhandlingen *Barn eller fjende? Uledsagede tyske flygtningebørn i Danmark 1945-1949* påvist dansk svigt i forhold til flygtningene og måske især i forhold til de svageste grupper. Disse er særdeles vigtige, men det er også vigtigt at korrigere hendes opfattelse af de danske myndigheders forståelse af situationen, idet man ønskede en behandling, der var i overensstemmelse med landets demokratiske principper og de nationale interesser. Når Lyloff skriver, at Kjærbøl var diktatoren i Flygtningeforsorgen (s. 270) og Kjærbøls Flygtningeadministration synes at være det mest totalitære system, der er set i nyere tid i Danmark (s. 271), så må det også være en anklage mod de siddende danske regeringer fra 1945-49, der jo netop stod samlet bag "diktatoren" Kjærbøl.
39. Johannes Kjærbøl: Tale holdt 29. 9. 45 s. 21.
40. Johannes Kjærbøl: Tale holdt 5. marts 1946. Henrik Havreheds Arkiv pk. 29, Materiale vedr. disputats.
41. Memorandum vedr. oplysningsarbejdet i de tyske flygtningelejre 16. januar 1946. Materiale vedr. disputats, pk. 32, Rigsarkivet.
42. Moldt, s. 158.
43. Memorandum vedr. oplysningsarbejdet i de tyske flygtningelejre 16. januar 1946. Henrik Havreheds Arkiv pk. 32, Materiale vedr. disputats, pk. 32, Rigsarkivet.
44. "Entwicklung des Schulwesens in Oksböl..." *Deutsche Nachrichten* nr. 4, 27. januar 1947, s. 6.
45. Warncke.
46. "Internt møde".
47. *Deutsche Nachrichten* nr. 4, 27. januar 1947, s. 6.
48. Interview med Claus Moldt af Henrik Havrehed optaget 16. november 1982.
49. Hvidbogen, s. 175.
50. Hvidbogen, s. 178. En undervisningsinspektørs beretning i forkortet udgave. Oplysningen findes også hos Warncke.
51. Se også Moldt, s. 161.
52. Moldts, s. 161.
53. Warncke.
54. Hvidbogen, s. 168; Moldt, s. 159f.
55. Eksempler paa politiske og historiske Emner, der kan danne Grundlag for Undersøgelse af Lærernes Brugbarhed (Tillæg 1) Udateret sandsynlig primo 1946. Henrik Havreheds Arkiv pk. 11. Rigsarkivet.
56. Hvidbogen, s. 169.
57. Kjærbøl, udateret tale. Se også Kjærbøl, tale 5. marts 1946.
58. Moldt, s. 163
59. Kjærbøl, tale 5. marts 1946.
60. Kopi af kartotekskort vedr. lærervurdering. Henrik Havreheds Arkiv pk. 5. Rigsarkivet.
61. Hvidbogen, s. 171. Oplysningen findes også hos Warncke.
62. Eksempler paa politiske og historiske Emner, der kan danne Grundlag for Undersøgelse af Lærernes Brugbarhed (Tillæg 1) Udateret sandsynlig primo 1946. Henrik Havreheds Arkiv pk. 11. Rigsarkivet.
63. Moldt, s. 159f.
64. Ibid.
65. *Deutsche Nachrichten: Entwicklung des Schulwesens in Oksböl... Deutsche Nachrichten* nr. 4, 27. januar 1947, s. 6.
66. Moldt, s. 159f.
67. Ibid.
68. *Deutsche Nachrichten*.
69. Notat "Til Samtlige Flygtningeundervisningsinspektører + Daglige Undervisningsledere". Udateret, men primo 1946. Henrik Havreheds Arkiv pk. 32, Materiale vedr. disputats.
70. Hvidbogen, s. 174.
71. Hvidbogen, s. 186. Se også *Deutsche Nachrichten*.
72. Hvidbogen, s. 173-174; Moldt, s. 162.
73. Moldt, s. 162.
74. Werncke; Hvidbogen, s. 175.
75. De tyske Skolebøger skal ses efter. *Vestkysten* 30. juni 1945.
76. Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv.